

Mir Rəhim Vilai

İRANIN DEMOKRATİKLƏŞDİRİLMƏSİ UĞRUNDA

Azərbaycan və Kürd xalqlarının milli azadlıq hərəkatının qələbəsi İran zəhmətkeşlərinin imperializm və daxili irtica əleyhinə apardıqları mübarizəsini gücləndirdi. Məhz bu hərəkatın güclü dalğası İran irticasını bərk sarsıtdı və beləliklə də ingilislərin köhnə nökrəi olan Həkimî hökumətini istefa verməyə məcbur etdi.

İrtica təlaş içində xaricilərə arxa bağlamaq ümidində idi və bizim hərəkatımızın mahiyyətini dəyişib aradan qaldırmağa can atırdı. Lakin xalqımızın möhkəm inam və mətinliyi onlara üstün gəldi. Ona görə də məcbur oldular bir rəy əksəriyyəti ilə Qəvamüssəltənəni hökumət başına gətirsin və onun vasitəsi ilə Azərbaycanın demokratik hərəkatı ilə hesablaşsınlar¹.

Həkimî hökumətinin süqut etməsi Azərbaycan və İran xalqlarının milli azadlıq hərəkatının genişlənməsi üçün münasib şərait yaratdı.

1946 cı ilin aprel ayından etibarən Sovet İran münasibətləri haqqında iki dövlət arasında dostcasına danışıqlar başlandı.

Sovet İran danışıqları haqqındakı rəsmi məlumatda Azərbaycan məsələsinin daxili bir iş olduğu bir daha təsdiq edildi.

Bütün İran ictimaiyyəti İranda milli demokratik bir dövlətin yaranmasını, 15 ci məclisə azad surətdə yeni seçkilər keçirilməsini, Azərbaycanın demokratik islahatlarının bütün İranda həyata keçirilməsini və Azərbaycan milli hökuməti ilə İran dövləti arasında danışıqlar aparılmasını tələb edirdilər.

Qəvamüssəltənə dövləti ilk əvvəl Azərbaycan məsələsini danışıq və sülh yolu ilə həll edəcəyini bildirdi Bu münasibətlə də o, Azərbaycan Milli Hökumətinin nümayəndə heyətini müzakirə üçün Tehrana dəvət etdi. Azərbaycan Milli Hökuməti İran dövlətinin dəvətini qəbul etdi.

Azərbaycan milli hökumətinin başnaziri Seyid. Cəfər Pişəvəri başda olmaqla nümayəndə heyəti 1946 cı il aprel ayının 28 də Tehrana yola düşdü.

Azərbaycan xalqı öz nümayəndələrini yola salarkən Təbrizdə böyük bir nümayiş və mitinq keçirildi.

Mitinqdə Kürdüstan milli hökumətinin başçısı və Kürd xalqının rəhbəri Qazi Məhəmməd çıxış edərək demişdir: «İndi ki, Pişəvəri Azərbaycan milləti tərəfindən Tehrana nümayəndə gedir, onlar təkcə Azərbaycan xalqının deyil, həm də Kürd millətinin nümayəndəsidirlər. Bu gün Azərbaycan xalqı Kürd xalqı ilə birlikdə sarsılmaz bir vəhdət yaratmışlar. Bu vəhdət onlara icazə verir ki, bir birlərinin hüququnu layiqincə müdafiə etsinlər²...

Azərbaycan milli hökumətinin başnaziri öz çıxışında belə dedi: «...Biz istəyirik ki, bütün İranda demokratik bir rejim yaransın, xalq öz evinə, öz hüququna malik olsun.

Biz istəyirik bütün qardaşlarımız İranda azad yaşasınlar. hökumət gərək xalqın öz hökuməti olub və xalqın özü bu hökuməti təmin etsin. Biz bir nəfərimiz qalincayadək öləcəyik və ya

İranın bütün məzlum xalqlarını azad edəcəyik. Biz Azərbaycan Demokrat Fırqəsinin bayrağını əbədi olaraq qəvi əllərimizlə uca saxlayacağıq...»³.

Jandarm və polislərin göstərdikləri maneçiliklərə baxmayaraq, Tehran ictimaiyyəti, demokratik təşkilatlar, demokratik mətbuat nümayəndələri, Tehran zəhmətkeşləri Azərbaycan nümayəndələrini səmimiyyətlə, gül çiçəklə qarşıladılar.

Azərbaycanın şəhərlərində mitinqlər keçirildi, qətnamələr qəbul olundu. Bu teleqramlarda və qətnamələrdə Azərbaycan xalqı öz nümayəndələrindən əldə edilmiş azadlığı saxlamaqla, İranda da azadlığın qurulmasını tələb edirdilər.

Təbrizin toxucu karxanası fəhlələrinin Azərbaycanın milli hökumətinin başnaziri Pişəvəriyə, Təbrizdə nəşr olunan «Azərbaycan», «Azad millət», «Yeni şərq» və Tehranda nəşr olunan «Rəhbər», «Zəfər», «Mərdəm», «İran ma», «Rəstaxiz İran», «Dad» qəzetlərinə göndərdikləri teleqramlarında yazırlar ki, biz Kəlkətçi fabrikinin fəhlələri öz hörmətli nümayəndələrimizdən müzakirələrdə cavan milli hökumətimizin və milli azadlığımızın İran daxilin də və bütün İran millətlərinin hüquqlarının qorunmasını istəməklə bərabər İranın bütün əyalət və vilayətlərində azadlığın bərqərar olmasını istəyirik.

Azərbaycan nümayəndələri Tehrana varid olduqda Tehran azadixahları onları belə qarşıladılar: Siz bizə nicat verdiniz, siz İran xalqını əsarətdən xilas etdiniz, amandır səhv etməyin! Azadlığımız sizin düzgün hərəkət etməyinizə bağlıdır. Yaşasın Azərbaycanın qəhrəman xalqı! Yaşasın azadlığımızın məşəldarı olan Azərbaycan azadixahları!

Azərbaycan milli hökumət nümayəndələri ilə Qəvamüssəltənə hökumətinin nümayəndələri arasında müzakirələr başlandı. hər iki nümayəndəlik müəyyən razılığa gəldisə də lakin İran dövləti 7 maddədən ibarət vermiş olduğu bəyanatdan kənara çıxmadı. Azərbaycan nümayəndə heyəti isə öz təklifini 33 maddədən ibarət irəli sürdü. Beləliklə, on beş gün sürən müzakirələrdən sonra heç bir nəticə əldə edə bilməyən nümayəndə heyətimiz Tehrandan geri qayıtdı.

Qəvamın Azərbaycan haqqında təsdiq etdiyi bəyanatı Azərbaycan xalqının istər milli muxtariyyət, istərsə də əldə etmiş olduğu hüquqları özündə əks etdirmir, hətta qanun əsasının vermiş olduğu hüquqlardan da tamamilə geri qalırdı. Halbuki Azərbaycan aldığı haqqı saxlamaqla, onun bütün İranda da həyata keçməsinə istəyirdi.

Azərbaycan xalqının sülh uğrunda, İranın istiqlaliyyəti və demokratikləşməsi yolunda götürdüyü xeyirxah qədəmlərə qarşı imperialistlərin barmağı ilə oynayan İranın irticai hakim dairələrinin işlətdikləri növbəti xəyanətlərini ifşa edən «Azad millət» qəzeti yazır ki, qoy bütün dünya xalqları, sülhsevər millətlər və bütün azadixahlar bilsinlər ki, Azərbaycan xalqı sülhü və əsası təmin etmək üçün son dərəcə fədakarlıq göstərdi. Lakin bəşəriyyət düşmənləri və Tehran mürtəceləri buna hazır olmayıb Azərbaycan xalqı ilə İran xalqları arasın da qan tökülməsinə bais olurlar.⁴

«Azərbaycan» qəzeti «Azərbaycan xalqı sülh tərəfdarıdır» adlı baş məqaləsində yazır:

«Biz dünyanın bütün sülhsevər xalqlarına və azadixahlarına bildirdik ki, biz ixtilafları sülh və dostluq yolu ilə həll etməyə hazır olduğumuzu son dərəcəyə qədər müdafiə etdik. Lakin Tehran mürtəceləri buna hazır olmaq istəmirlər»⁵.

London radiosı 1946 cı ilin may ayının 18 də Qəvamüssəltənə tərəfindən bir bəyanat nəşr edildiyini xəbər vermişdi. Həmin bəyanatda deyilir ki, İranın irticai üsürləri xarici

səfirliklərə pənahəndə olub ölkədə hərc mərclik yaratmaqla yenidən özləri üçün parlamanda səndəl axtarırlar. Bunlar bizimlə Sovet dövləti arasında anlaşılmazlığa və inciklik yaratmağa bais olmuşlar. İndi də xaricdə mənim istefaya çıxmağım haqqında şayiə yaymaqdadırlar. Bunlar 13 və 14 cü məclis dövrəsində heç .bir iş görmədilər. Nəhayət, məmləkəti indiki vəziyyətə düçar etdilər. Onlar Pişəvərinin haqlı etibarnaməsini rədd etdilər. İndi Azərbaycan nümayəndələrinin dostcasına müzakirələri başlanmışdır və tamam İranın islahatından ötrü geniş planlar tərtib edilmişdir ki, bu da Azərbaycan məsələsi həll olunduqdan sonra həyata keçiriləcəkdir⁶.

Lakin Qəvamın bu bəyanatı başdan ayağa qədər yalan və hiylədən ibarət idi. O, vaxt qazanmaq istəyirdi, Azərbaycan xalqının milli azadlıq hərəkatını boğmaq üçün bu bir maneə idi, çünki onun bəyanatından bir gün sonra, yəni may ayının 19 da İranın dövlət. qoşunları amerikan generalı Şvarstkopfun başçılığı ilə Holasu tərəfindən Azərbaycan sərhədlərinə qəflətən hücum keçdi. Onlar bununla ikinci dəfə idi ki, Azərbaycan sərhədlərini pozaraq topla, tankla hücum keçirdilər. Lakin düşmən qüvvələri hər iki hücumlarında da Azərbaycan fədailərinin qüdrətli müqaviməti ilə üzləşərək, onun çaldığı möhkəm zərbələri nəticəsində darmadağın edilib öz mövqelərinə çəkildilər. Beləliklə də mürtəcelərin növbəti hücumları və xam xəyalları puça çıxdı.

Azərbaycanda nəşr edilən demokratik mətbuat imperialistlərin və İran irticaçılarının Azərbaycan xalqının sülh arzularına qarşı çevrilmiş bu fitnəkar hərəkatlarını bütün dünya xalqları qarşısında ardıcılıqla ifşa edirdi.

İmperialistlərin və İran irticasının başlıca məqsəd və hədəfi Azərbaycandakı azadlıq hərəkatını boğmaq idi, çünki Azərbaycan xalqının və milli azadlıq hərəkatının düşmənləri eyni zamanda İran azadlığı və istiqlaliyyətinin düşmənləri idilər. Onlar Azərbaycan xalqının azadlığını İran azadlığının zamini və icraçısı gördükləri üçün ondan qorxurdular.

Pişəvəri Asiya xalqlarının milli azadlıq hərəkatlarının cəlladı olan imperialistləri və onların mənfur hərəkatlarını damğalayaraq demişdir: «...müstəmləkə sahibi olan dövlətlər içərisində. Həqiqət yoxdur. Onlar istəyirlər neçə milyonluq bir xalqı öz mənfəətlərinin və şum məqsədlərinin qurbanı etsinlər. Onların məqsədləri fəqət qazanmaq, qazanmaq, qazanmaqdır»⁷.

Azərbaycan Demokrat Firqəsi Mərkəzi Komitəsinin 1946 cı il may ayının 30 da və iyun ayının 1 də keçirilmiş geniş plenumu Milli Hökumətin başnaziri Pişəvərinin İran hökuməti ilə apardığı danışıqlar haqqındakı hesabatını dinləyərək Azərbaycan nümayəndə heyətinin siyasi hərəkat xəttini bəyəndi və müzakirələrin müvəffəqiyyətlə başa çatdırılması uğrunda ardıcılıqla. mübarizə aparmağı firqənin icraiyyə heyətinə bir vəzifə olaraq tapşırırdı.

Firqənin yeritdiyi düzgün siyasəti, Azərbaycan xalqının milli azadlıq hərəkatının güclü dalğası və İran azadixahlarının ardıcıl mübarizəsi nəticəsində 1946 cı il iyun ayının 13 də Qəvamüssəltənənin siyasi müavini Müzəffər Firuz başda olmaqla nümayəndə heyəti danışıqları davam etdirmək üçün Azərbaycanın paytaxtı Təbriz şəhərinə gəldi.

Bu münasibətlə «İran ma» qəzeti 11 iyun 1946 cı il tarixli nömrəsində Azərbaycanda xalq hakimiyyəti yarandığı vaxt o günkü dövlət başçısı Sədr və Həkiminin, altı ay keçdikdən sonra yeni dövlət başçısı Qəvamüssəltənənin Azərbaycan məsələsində yeritdikləri siyasət və mövqelərini onların sözləri ilə belə şərh etmişdir: «Azərin 21 də (12 dekabr 1945 ci il) Azərbaycan Demokrat Firqəsi Təbrizdə hökuməti ələ aldı. O vaxt mərkəzi dövlət qışqırdı: «Biz bu yağları yerlərində oturdacayıq». Biz onları aradan aparmaq üçün Birləşmiş Millətlər

Şurasından kömək istəyəcəyik. Düz altı ay sonra xurdadın 21 də (13 iyun 1946 cı il) mərkəzi dövlət Azərbaycana nümayəndə heyəti göndərdi ki, Azərbaycanın milli azadlıq hərəkatının başçıları ilə danışıq aparsın. Bu gün mərkəzi hökumət aramlıqla deyir: «Biz Azərbaycanın demokratik hərəkatı ilə həmkarlıq etməyə hazırıq, biz məsələləri sülh və danışıq yolu ilə həll edəcəyik, biz onların tələblərini eşitməyə hazırıq, biz Birləşmiş Millətlər Şurasına daxili işlərimizə qarışmağa icazə verməyəcəyik».

Danışıqlar iki gün davam etdi. İran dövlətinin nümayəndə heyəti ilə Azərbaycan milli hökumətinin nümayəndə heyəti razılığa gələrək birinci dəfə görüş və müzakirələrdə İran dövlətinin 7 maddədən ibarət bəyanatı ilə birlikdə 15 maddədən ibarət hər iki dövlət nümayəndəliyi tərəfindən birgə müqavilə imzalandı,

Müqaviləyə görə Azərbaycan xalqının milli azadlıq hərəkatı İran dövləti tərəfindən demokratik bir hərəkat kimi rəsmən tanınmışdır. Bu haqda göstərilir ki, keçmiş istibdad hökuməti məmurlarının, azadlıq və demokratiya düşmənlərinin sonsuz zülmü nəticəsində 1324 cü ilin şəhrivər ayının 12 də (1945 ci il) yaradılmış hərəkat mütərəqqi, demokratik və İranın həqiqi istiqlaliyyət və tətəmmiyyətinin zamini olan bir hərəkat tanınır⁸.

Müqavilədə Azərbaycanda həyata keçirilmiş torpaq islahatının bütün İranda həyata keçirilməsi qeyd olunmuşdu.

Müqaviləyə əsasən Azərbaycan xalqına yalnız ibtidai məktəblərdə deyil, habelə orta və ali məktəblərdə, elmi ocaqlarda, dövlət idarələrində Fars dili ilə yanaşı Azərbaycan dilini tədris etmək və işlətmək ixtiyarı verilmişdi.

Müqavilənin 12 ci maddəsində bu haqda göstərilir ki, orta və ali məktəblərdə tədris Fars və Azərbaycan dillərində aparılsın⁹.

Müqavilədə Azərbaycanda əqəliyyət təşkil edən Kürd, assori və erməni xalqlarına da məktəblərdə 5 ci sinfə qədər öz ana dilində oxumaq hüququ verilməsi göstərilmişdi.

Müqavilədə əsas maddələrdən biri də bütün İranda demokratik üsulun həyata keçirilməsi və azadlığın təmin olunması üçün yeni seçki qanununun 15 ci məclis tərəfindən təsdiq olunması idi. Bu demokratik seçki qanununa görə bütün İranda qadınlara kişilərlə bərabər hüquq verilməsini İran dövləti öhdəsinə götürürdü.

Müqavilənin 9 cu maddəsində bu haqda göstərilir ki, dövlət 15 ci məclis açılan kimi qadınların kişilərlə bərabər ümumi, gizli, müstəqim, bərabər seçkilərdə iştirak etmək hüququ əldə etmələri barəsində seçki qanununun layihəsini məclisə təqdim edib və onun təsdiq olunmasını istəyəcəkdir¹⁰.

Müqavilədə eyni zamanda İran məclisində Azərbaycan vəkillərinin sayının Azərbaycan əhalisinin sayına görə artırılması qeyd olunmuşdu.

Müqaviləyə əsasən əgər Azərbaycan xalqı İran məclisinə 24 nümayəndə seçib göndərirdisə, sonralar əhalisinin sayına görə 44 nümayəndə göndərəcəkdir. Bu isə məclis nümayəndələrinin üçdə birini təşkil edir.

Bundan başqa, müqavilədə əhəmiyyətli maddələrdən biri də dövlət məmurlarının Azərbaycan xalqı tərəfindən seçilməsidir. Azərbaycan şəhərlərinin xarabalığa çevrilməsi, xalqın maarif, tibb və sadə yaşayış imkanlarından məhrum edilməsi məhz bu səbəbdəndir, çünki Tehrandan gələn məmurların məqsədi Azərbaycan xalqını qarət etmək, çapıb talamaq, varlanaraq geri

qayıtmaq olmuşdur.

İran dövləti ilə bağlanmış müqavilənin 5 ci maddəsində Azərbaycanın gəlirinin yüzdə 75 faizinin Azərbaycanın özü üçün saxlanması, yüzdə 25 faizinin də İranın ümumi məxarici üçün mərkəzə göndərilməsi göstərilmişdi. Bu maddənin də Azərbaycan xalqı üçün böyük əhəmiyyəti var idi, çünki Azərbaycanda milli hökumətin qələbəsinə qədər onun bütün gəliri Tehrana göndərilirdi. Xalqın zəhmətinin və alın tərinin məhsulu olan bu gəlir onun yaralarını sağaltmaq üçün yox, Tehranda eyş işrətlə məşğul olan varlıların ciblərinə tökülürdü. Lakin bundan sonra isə həmin gəlirin 75 faizi Azərbaycanın sənayesini, iqtisadiyyat və mədəniyyətini inkişaf etdirməyə, xalqın mənafeyinə xidmət etməyə yönəldiləcəkdi.

Azərbaycan xalqı bütün İranda demokratiya və azadlığın bərpa edilməsi naminə, İran xalqının mənafeyi xatirinə, İranın istiqlaliyyəti üçün müzakirə və danışıqlarda böyük güzəştlərə getməyi lazım bildi.

Proletariatın dahi rəhbəri V. İ. Lenin 1918 ci ildə yazdığı «Amerika fəhlələrinə məktub» adlı əsərində göstərmişdir ki: «Burjuaziyaya qalib gəlmək xatirinə, hakimiyyətin fəhlələr əlinə keçməsi xatirinə... hər bir qurbanı verməkdən və o cümlədən bir hissə torpaq qurban verməkdən, imperializm qarşısında ən ağır məğlubiyyətlərə dözməkdən çəkinməyin mümkün olduğunu və lazım gəldiyini başa düşməyənlər sosialist deyillər»¹¹. Məhz buna görə də İran dövlətinin təkidinə görə Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi olan Zəncan və Xəmsə vilayətindən Azərbaycan xalq qoşunlarını və fədai dəstələrini geri çağırmaq və həmin yerləri İran dövlətinin ixtiyarına vermək qərara alındı. Hər iki nümayəndə heyəti tərəfindən imzalanmış müqaviləyə əsasən Azərbaycan milli məclisi — Azərbaycan əyaləti əncüməni, Azərbaycan Nazirlər Şurası — Azərbaycan müdirlər heyəti, məhəlli vəzirlər—Azərbaycan idarə rəisləri adlandırıldı.

Azərbaycan Demokrat Firqəsinin və milli hökumətin bütün bu güzəştlərə getməkdən məqsədi Azərbaycan xalqının əldə etdiyi nailiyyətlərə bütün İranda qanuni şəkil vermək, bu demokratik islahatları İranda da həyata keçirmək, İran xalqlarını işıqlı və azad günə çıxarmaq, xalqı imperializm və müstəmləkə əsarətindən xilas etmək idi.

Azərbaycan xalqı ilə birlikdə İran xalqı, İranın ictimaiyyəti, demokratik təşkilatlar və qəzetlərdə İran dövləti ilə Azərbaycan milli hökuməti arasında bağlanmış müqaviləni bəyəndi, onu İran xalqlarının azadlıq və istiqlaliyyəti üçün böyük bir sənəd kimi qiymətləndirdilər.

Bu münasibətlə İranın bir sıra şəhərlərindən, Hizb Tudeyi İranın təşkilatlarından və fəhlə həmkarlar ittifaqlarından, gənclər və qadınlar təşkilatı və demokratik cəmiyyətlərdən Azərbaycan milli hökuməti adına təbrik teleqramları və məktubları gəlirdi.

İsfahandan göndərilmiş təbrik teleqramında deyilir: Azərbaycanın şücaətli Demokrat Firqəsinin rəhbəri Pişəvəri cənablarına!

İsfahan fəhlələri, əkinçiləri, müxtəlif təbəqələrdən olan ziyalıları və bütün azadixahları tərəfindən buna vəkil edilmişəm ki, azadixah və qabaqcıl demokrat firqəsinin azərbaycanlıların və sair vətəndaşların həqiqi hüququnu ələ almaq uğrunda müvəffəqiyyətini təbrik edirəm. Demokrat Firqəsinə və İran millətinin azadixah ünsürlərinə gündən günə daha artıq müvəffəqiyyətlər arzulayıram.

Hizb Tudeyi İranın İsfahan təşkilatının məsulu Fədakar¹².

İran qadınlarının hüququnu müdafiə edən cəmiyyət Tehrandan göndərdiyi teleqramda İran

qadınlarının sevincini bildirərək yazır: «Qadınların hüququnu müdafiə edən cəmiyyət bu vasitə ilə öz səmimi təşəkkürlərini Sizə və Demokrat Firqəsinin başqa rəhbərlərinə bildirir ki, Siz öz sarsılmaz iradə və fədakarlıqlarınız sayəsində İranın azadlığı yolunda böyük müvəffəqiyyətə nail olmuşsunuz. Xüsusən qadınları qərinələr boyu davam edən əsarət və məhrumiyyətdən qurtarmaq, habelə onların seçkidə iştirak etmələri və sair ictimai hüquqlara malik olmaları üçün böyük qədəmlər götürmək Demokrat Firqəsinin böyük hərəkətinin bərəkətindən vücuda gəlmişdir.

Qadınların hüququnu müdafiə edən cəmiyyət»¹³.

Azərbaycanda nəşr edilən demokratik mətbuat Azərbaycan və İran xalqlarının ictimai siyasi həyatı üçün böyük əhəmiyyətə malik olan İran dövləti ilə imzalanmış müqaviləni günün siyasi mövzusu kimi qiymətləndirdi.

«Azad millət» qəzeti bu münasibətlə yazırdı: «Azərbaycan bir dəfə daha öz tarixi vəzifəsini şərəfət və sədaqətlə yerinə yetirməyə müvəffəq olub müxaliflərin ağzından vurdu. Müvafiqətnamə bağlandı. İranda demokrasi üsul yaranmağa zəminə hazırlandı»¹⁴.

Doğrudan da Azərbaycan Demokrat Firqəsinin rəhbərliyi altında Azərbaycan xalqının birillik qəhrəmancasına mübarizəsi və fəaliyyəti ona İran xalqları içərisində böyük nüfuz, hörmət, şöhrət, sədaqət və etibar qazandırdı.

İran azadixahları etiraf edirlər ki, bizim milli demokratik hərəkətimizin təsiri Azərbaycan hüdudunda qalmayıb bütün İrani işıqlandırmış və bütün İran azadlığının zamini olmuşdur¹⁵.

«Azad millət» qəzeti bu münasibətlə yazır: hərəkətimizin nəticəsində İranda irticanın cəbhəsi parçalandı, İranın azadixahları Sədr və Həkimini kimi mürtəcə dövlət başçılarından zülmündən qurtardı.

Əgər Azərbaycanın fədakar və qəhrəman xalqı Tehranın mürtəcə hökumətlərinin zülm və təzyiqinin müqabilində qiyam etməsəydi, indi İranda azadlıqdan əsər qalmayıb, Tehranın dustaqxanaları dolmuşdu¹⁶.

Bu bir inkaredilməz həqiqətdir ki, Azərbaycanda qələbə çalmış 1945—1946 cı il Milli azadlıq hərəkətinin qüdrəti İranda azadlıq və demokratik üsulun təmin edilməsi üçün qədəmlər götürməyə əlverişli zəminə hazırlamışdı. Məhz buna görə də müqavilə imzalandıqdan sonra İran dövlətinin başçısı Qəvamüssəltənə Hizb Tudeyi İranın rəhbərlərindən 4 nəfərini öz dövlət kabinəsinin tərkibinə qəbul etmişdi.

1945—1946 cı ildə Azərbaycanda qələbə çalmış milli azadlıq hərəkətinin nəticəsidir ki, «İndi həmin yoldaşlarımız məmləkətin muqəddəratında şirkət edirlər. Bu, xalqımızın ciddiyyəti sayəsində olmuşdur»¹⁷.

Gün keçdikcə, İranın üföqləri işıqlandıqca İran xalqları Azərbaycan xalqının milli azadlıq hərəkətinin məzmununun həqiqi mənasını daha yaxşı dərk edir və gözləri ilə görürdülər. Artıq bu dövrdə biz İran şəhərlərində xalq kütlələrinin təşəbbüsü ilə əyaləti .əncümənlərin yaradılması uğrunda geniş fəaliyyət göstərildiyinin şahidi oluruq.

1. Seyid Cəfər Pişəvəri, «21 Azər», 1961 ci il.
2. və 3. «Azərbaycan» qəzeti. ikinci dörə. no. 185, 29 aprel 1946 cı il.
4. «Azad Millət», Azərbaycan milli məclisinin orqanı, no. 36, 14 may 1946 cı il.
5. və 6. «Azərbaycan» qəzeti. ikinci dörə. no. 196, 11 may 1946 cı il.
7. Seyid Cəfər Pişəvəri, «21 Azər», 1961 ci il.
8. «Azərbaycan» qəzeti, no. 201, 17 may 1946 cı il (Azərbaycan nümayəndələrinin Tehran hökuməti ilə apardıqları müzakirələr barəsində bəyanat).
9. «Azərbaycan» qəzeti. ikinci dörə, no. 226, 15 iyun 1946 cı il.
10. «Azərbaycan» qəzeti, no. 226, 15 iyun 1946 cı il (Mərkəzi hökumətlə Azərbaycan nümayəndələri arasında razılaşdırılmış qərarəadın mətni).
11. V. İ. Lenin, Əsərləri, 28 ci cild.
12. «Azərbaycan» qəzeti, ikinci dövrə, no. 232, 22 iyun 1946 cı il
13. «Azərbaycan» qəzeti, ikinci dövrə, no. 233, 24 iyun 1946 cı il
14. «Azad Millət», qəzeti. Təbriz, ikinci dövrə, no. 63, 14 iyul 1946 cı il.
15. «Şəhrivərin on ikisi», Təbriz, 1946 cı il.
16. «Azad Millət», qəzeti. Təbriz, ikinci dövrə, no. 79, 15 avqust 1946 cı il
17. «Azərbaycan» qəzeti, ikinci dövrə, no. 278, 19 avqust 1946 cı il.